

Богдан Д. Дражета

Етнолошки и антрополошки поглед на идентитет у Сарајеву и Мостару

Овај рад пружа етнолошки и антрополошки поглед на идентитет у Сарајеву и Мостару, на основу савремених теренских истраживања спроведених у периоду од 2017. до 2019. године. Идентитет ће се посматрати као релациона категорија у односу на простор на коме различите групације живе, што је испитано путем ставова, размишљања и понашања њихових чланова у контексту међуетничких и унутарградских односа. Коришћене су методе опсервације, посматрања са учествовањем, неформалних и формалних интервјуа (разговора), анкете о демографском и социо-економском профилу испитаника и теренски дневник. Учињен је аналитички осврт на прикупљену етнографску грађу који показује како изгледају процеси грађења идентитета међу становницима Сарајева и Мостара у савременом периоду. Стога рад представља одређени допринос из области етнологије и антропологије у Босни и Херцеговини, те може служити као основа за наредна проучавања.

Кључне речи: етнологија и антропологија, теренска истраживања, идентитет, Сарајево, Мостар, Босна и Херцеговина

Увод

Овај рад пружа етнолошки и антрополошки поглед на идентитет у Сарајеву и Мостару, на основу савремених теренских истраживања спроведених у периоду од 2017. до 2019. године. Аналитички осврт на прикупљену етнографску грађу показује како изгледају процеси грађења идентитета међу становницима Сарајева и Мостара у савременом периоду. Кроз две студије случаја из урбаних средина, те мања компаративна проучавања из других сличних или руралних поднебља, увиђа се да је простор БиХ “захваљан” за овакве подухвате, на шта је указивао на основу теренског искуства и Миленко С. Филиповић. Наиме, он је то изрекао у контексту предности коју ово подручје поседује при посматрању различитих културних прожимања, уз вођење рачуна о хронологији, географској распрострањености и улози, тј. функцији елемената културе. Такво “критичко” истраживање и “професионализам” у раду изнедрили би систематско проучавање традицијске културе и њеног односа са савременим појавама и процесима, приказ међузависности свих тих елемената у друштву и евентуално коришћење резултата ради друштвених потреба (Gorunović 2006: 195-196). У тренутном босанско-херцеговачком социо-културном контексту то би свакако било међугрупно и унутаргрупно разумевање различитих културних заједница, као и скретање пажње управљачким структурама

на културне сличности међу народом. Када је реч о анализи научног дела Миленка С. Филиповића, том проблематиком су се бавили детаљно други аутори (Gorunović 2006: 185-204, Миљковић Матић 2012: 74-77, 2018).

Теоријско-методолошки оквир истраживања

Идентитет се као појам у етнологији и антропологији не третира више као статична категорија и заокружена целина са својим тачно утврђеним карактеристикама. Он представља релациону категорију, чији се утицај прати код односа између различитих групација, као и односа унутар одређених групација. Приликом проучавања процеса конструкције идентитета код етничких група, треба узети у обзир релациони карактер етничитета (Eriksen 2004: 64-66, Nedeljković 2007: 24-28). С тим у вези је идентификација, процес поистовећивања неке групе, који може стајати како на различитим основама, тако и уз неку идеологију која је прати. Основе могу бити сродство, заједничко боравиште, етничитет, националност, раса, а идеологије повезане са њима фамилизам (са сродством), комунализам, локализам и регионализам (са заједничким боравиштем), етницизам (са етничитетом), национализам (са етничитетом/националношћу) и расизам (са етничитетом/расом) (Dženkins 2001: 147, према Nedeljković 2007: 24). Овакве поставке везују се за конструктивистичке и инструменталистичке приступе, чији је главни нагласак на избору појединца или групе да буду део неког већег колектива. За разлику од њих, примордијалистичко и есенцијалистичко схватање идентитета полази од претпоставке да је та појава “природна”, са тачно утврђеним карактеристикама, и да постоји изван домаћаја људи, те да је њима предодређена (Nedeljković 2007: 24-28).

Елементи у односу на које се могу пратити нивои и врсте идентитета јесу вредности, ставови, размишљања и понашања људи у различитим заједницама. Потребно је утврдити механизме поистовећивања појединца или групе са посебним корпусом традиције, симбола, историје, порекла, обичаја и територије, будући да етнички идентитет може бити ствар избора, промена и манипулације. То је субјективна компонента идентитета (самоодређење и самодефинисање), која се испитује помоћу значења етничких симбола, етничких стереотипа, етничких граница или етничке дистанце. Објективна компонента се испитује када припадници једне етничке групе уочавају одређени елемент као карактеристику друге етничке групе (Петровић 1988: 65-72). Овде је посебно важан појам етничких граница, које се у случају Сарајева и Мостара налазе у физичком простору (одређеној територији). Дакле, у односу на њега могу да се идентификују етничке, регионалне, урбане и остале групе, не само у урбаним већ и руралним срединама. Након што се етничке групе препознају међусобно као другачије услед различитих (само)приписаних сетова вредности, успостављају се етничке и друге границе које потом одржавају културне разлике приликом међугрупне и унутаргрупне комуникације и интеракције (Barth 1969: 9-16).

Теренско истраживање на подручју Града Сарајева, Града Источног Сарајева и Града Мостара спроведено је у периоду од 2017. до 2019. године. Том приликом

су коришћене методе опсервације, посматрања са учествовањем, неформалних и формалних интервјуа (разговора) и анкете о демографском и социо-економском профилу испитаника. Формално је интервјуисано 104 људи, док је са 330 људи вођен неформални разговор. Поред тога, коришћен је и теренски дневник у коме су дневне активности и бележење важних догађаја били заступљени у већој мери, као и лични утисци, коментари и осећања у вези са њима. Више о детаљном приказу ових метода у етнологији и антропологији може се пронаћи на другом месту (Вучинић-Нешковић 2013), као и детаљнија обрада методолошког поступка (Дражета 2019б: 61-78). Значајан допринос етнолошке и антрополошке науке је у обављању посматрања са учествовањем, тј. боравку истраживача међу члановима проучаване заједнице у дужем или краћем временском опсегу, са повременим или потпуним укључивањем у живот локалне заједнице. Тзв. учесничко посматрање (са пуним учествовањем) више се јавља у англоамеричкој научној традицији, док је посматрање са делимичним учествовањем више заступљено у српској етнологији и антропологији, а тиме и осталим регионалним, јужнословенским научним традицијама, чији је историјски развој мање више сличан. (Златановић 2010: 130, Вучинић-Нешковић 2013: 113) Међутим, у мом истраживању су била заступљена оба типа посматрања.

Идентитет у Сарајеву

Етнографски примери из Сарајева повезани са идентитетом показују како се његова изградња врши у односу на простор, на основу ставова, размишљања и понашања испитаника. Интервјуисано је укупно 59 саговорника, од чега 36 у Кантону Сарајево, а 23 у Источном Сарајеву. Детаљан увид у територијално-административни развој две поменуте правне јединице дат је у другим радовима (Дражета 2019а, 2019б). Укратко речено, у току и после рата 1992–1995. године, на територији предратног Града Сарајева дошло је поделе урбаног простора и околине, озваничене потписивањем Дејтонског споразума којим су окончани даљи сукоби. Формално је учињена подела на Град Сарајево, део Кантона Сарајево, те Град Српско Сарајево, касније Источно Сарајево. Од 527 000 становника из 1991. године, у Сарајеву је живело око 49% Муслимана, 30% Срба, 7% Хрвата и 14% Југословена (Bollens 2007: 87, Sell 1999: 181). Од 300 000 становника, према првом послератном попису из 2013, преко 80% Бошњака присутно је у граду Сарајеву и по мање од 10% Срба и Хрвата (Popis 2013). Предратни Град Сарајево није исто што и послератни. Док је територија Сарајева пре 1991. године обухватала општине Стари Град, Центар, Ново Сарајево, Нови Град, Илица, Вогошћа, Пале, Хаџићи, Илијаш и Трново, после 1996. године градско подручје заузимају четири општине Стари Град, Центар, Ново Сарајево и Нови Град, док су општине Илица, Вогошћа, Хаџићи, Илијаш и Трново делови Кантона Сарајево. Ова ширира територијално-административна и управна јединица је Граду Сарајеву “одузела” многе надлежности које је имао пре рата (Teftedarija 2007: 27-28). Делови или целокупне територије одређених општина предратне градске територије припали су Републици Српској

и заједно са општином Соколац чине Град Источно Сарајево. То су Источно Ново Сарајево, Источна Илиџа, Пале, Трново и Источни Стари Град (Lukić Tanović et al. 2014: 176-178). Од 61 500 становника према попису из 2013. године, на том подручју већину становништва од преко 90% чине Срби и мање од 10% Бошњака и Хрвата (Popis 2013).

Процес грађења идентитета у односу на простор присутан је у различитим истраживањима феномена подељених градова, било да је реч о физичким (зидови, реке) или симболичким (ставови, размишљања и понашања људи) поделама (Silver 2010: 349-350). Дакле, простор се не може третирати само као физичка и материјална творевина већ и културна и друштвена, јер људи и заједнице могу имати потпуно другачије идеје о томе шта он треба да значи (Piquard, Grinstead 2009: 13-14). Поддисциплина која се бави истраживањем граница, граничних подручја и сличних феномена у простору и на одређеним територијама назива се антропологија граница. Развијена је претежно на англоамеричком говорном подручју и бави се проучавањем граница као културног феномена, у односу на који се даље испитују међусобне интеракције различитих групација. Погранични крајеви постају неформална места сусрета људи различитих културних, узрасних, статусних, родних и животних залеђа (Donnan and Wilson 1999: 19-36).

У Сарајеву је после ратних сукоба успостављена Међуентитетска линија разграничења (енгл. *The Inter-Entity Boundary Line, IEBL*), у односу на коју су моји испитаници разматрали свој идентитет, било да је реч о етничком, регионалном или урбаном. Слична истраживања обављали су и други стручњаци (Jansen 2013, Bassi 2015, Aquilué, Rosa 2016). Према казивањима људи из Сарајева могу се издвојити три групе ставова, размишљања и понашања. У првој се налазе они који сматрају да су Сарајево и Источно Сарајево две засебне урбане целине, како званично тако и у пракси, мада границу између њих није “проблем прећи” јер то чине готово сви у свакодневном животу. Другу групу чине саговорници чије је мишљење да граница дели јединствену географску територију, територијално-административно подељену на два града, али да је та подела “неприродна”. У трећој групи људи знају куда се званична линија поделе, тј. граница протеже, али је сматрају непостојећом и имагинарном.

Прва група испитаника је границу која се протеже дуж планине Требевић и насеља Добриња, Враца, Которац, Биоско, те уз обод насеља Грлица, реке Лапишнице и у другим подручјима, означила као претежно периферну у контексту градског подручја Сарајева. Да је којим случајем линија поделе пролазила кроз “сами град”, другачије би изгледала данашња ситуација. Они који нпр. живе у насељу Добриња сматрају да својим свакодневним интеракцијама са припадницима других народа и становницима другог града показују да живот функционише и поред свих политичких раздора. Ипак, Источно Сарајево посматрају као новонасталу урбану творевину у којој симболи показују да је реч о другој управној јединици. Међу тим ознакама издвајају се саобраћајни знакови са првонаведеним ћириличним а потом латиничним писмом, називи улица, разни натписи, заставе Републике

Српске,¹ као и већа присутност новоградње у односу на Сарајево. Разлог за овакво стање лежи у томе што су власти покушале да произведу “град поред града”, који је некада био градска периферија тј. “рурбано” подручје. Одлика таквих крајева је подражавање већих центара, у овом случају Београда и уопште Србије, што саговорници објашњавају кроз “насилну градњу цркава”, рекламе за србијанске производе и употребу екавице код појединаца. Слично је и у рубним насељима Сарајева, као што је нпр. Бућа поток, у коме људи такође “хоће бит нешто друго” и где постоји “много нових џамија”. Док је Источно Сарајево ређе насељено, у Сарајеву је густина насељености изразито велика, због чега све више Сарајлија настоји да у једној од две источносарајевске општине купи или изнајми стан, примећују испитаници. Слично је и са куповинама у продавницама, на пијаци и другим локалима. Ресторани и кафићи имају често бољу понуду алкохолних пића и повољније цене, док се паркинг не наплаћује на јавном месту.

У другој групи испитаника претежно је заступљен став да граница која одваја два ентитета озваничена после рата 1992–1995. године, Федерацију Босне и Херцеговине и Републику Српску, јесте “неприродна творевина”. Оба града постоје на политичком, управном и територијално-административном нивоу, док у географском, економском, образовном и културном смислу читаво подручје Источног Сарајева и Сарајева јесте једна целина. Међутим, саговорници су издвајали готово увек у детаљнијим разговорима две источносарајевске општине – Источно Ново Сарајево и Источна Илиџа – чије је подручје “наслољено” на урбани део Града Сарајева и са њим представља “нераскидиву територију”. Конкретно је реч о насељу Добриња у општини Нови Град у ужем смислу. По истом принципу, делови данашњег Кантона Сарајево и Источног Сарајева, иако формално нису део Града Сарајева, јесу део јединственог географског простора. У питању су насеља Вогошћа и Илиџа, док су “периферија” насеља Хацићи, Илијаш и Трново, односно Пале и Соколац. Аспект симболичке географије укључује и лимиалност по питању тренутног статуса Источног Сарајева, чији ће развој у будућности ићи ка томе да “оно постане град”, будући да тренутно то није. Идентитетски корпус испитаника се повезује са простором и ставовима према урбанизму појединих подручја, што у овом случају јесу општине Источно Ново Сарајево и Источна Илиџа. Предратни планови о проширењу Сарајева ка овом правцу се помињу као “логични”, јер град не би могао ни у једном другом правцу да замисли свој даљи развој због географског положаја. Урбанистички план из 1986. године подразумевао је да насеље Лукавица и друга слична насеља у поменуте две општине постану интегрални део урбани зоне (Aquilué, Rosa 2016: 152-162). Као и у претходној групи, постоји тенденција да се Источно Сарајево посматра као подручје са јефтинијим ценама у продавницама и локалима у односу на Сарајево, али и транзитно подручје за бржи долазак од насеља Добриња до центра или старог језгра Сарајева.

У трећој групи испитаници сматрају да Сарајево и Источно Сарајево јесу један град и да линија разграничења успостављена након рата јесте постављена “на

¹ О политичко-идеолошкој и симболичкој борби око јавног простора погледати у другом раду (Radović 2013).

силу” тако да дели нешто што је “недјелељиво”. Истраживање је показало да је међуетничка комуникација и интеракција код ових саговорника мања него код оних из претходне две групе. Пошто се граница углавном перципира као место са контролним пунктом, рампом или неким другим физичким обележјем, она није присутна у Сарајеву као таква, већ као једнострану покушај власти Источног Сарајева да се учини видљивом путем знакова са натписом “Welcome to Republic of Srpska”. Такви напори се оцењују као нешто што раде “докони људи” чији је идентитет заснован на негацији Сарајева и искључиво једном етничитету (српском) и вери (православној). Повлачењем опозиције према тим особама, интервјуисани испитаници заправо граде свој урбани идентитет, заснован на међурелигијској толеранцији и хармонији, док је етнички поистовећен са регионалним, босанско-херцеговачким идентитетом. Тиме се наглашава да три главне верске групације у БиХ чине “један народ”, коме су међународна заједница, локални политичари и друге интересне групе “наметнули границе на сваком кораку” и профитирали од популаризације приче о “поделама”. Међутим, урбани идентитет се код појединих саговорника гради и у ужем градском језгру Сарајева (“Граду”), а не целокупној градској територији у коју улази и Источно Сарајево. У питању је потез од Башчаршије на истоку до Маријин-двора на западу (“од Чаршије до Мариндвора”), оивичен трамвајском рутом са доње (десна обала реке Миљацке) и горње стране (улице Мула Мустафе Башешије и Маршала Тита). Симболичке границе овог подручја су Вијећница и Парламент БиХ. Иако се наглашава да постоји економска сарадња између “такозвана два Сарајева”, она није присутна код испитаника, чији круг пријатеља није повезан са људима “са периферије”, где спада Источно Сарајево, као и сви делови Сарајева, осим горе поменутог већег дела општина Центар и Стари Град.

На подручју Сарајева односно Сарајевско-романијске регије, успостављена је садашња међуентитетска линија разграничења након преговора у Дејтону, који су означили крај ратних сукоба 1992–1995. године. Линија је поделила општине на том подручју, не узимајући у обзир њихове предратне границе, што је довело до урбаног развоја Источног Сарајева као еквивалента регији (Mutabdzija 2016: 296–303). И овде се могу издвојити три групе испитаника у односу на њихове ставове, размишљања и понашања према линији разграничења два ентитета. Прва група сматра да граница раздваја две урбане целине и да је подела “нормална ствар”, те да свако треба живети “у свом граду”. У другој групи, људи су мишљења да граница постоји, али да дели јединствену географску територију, не отежавајући свакодневни живот. Док један део сматра да линија дели два града, други део мисли да раздваја један град на два дела. Трећа група испитаника познаје куда се граница простире, али је сматра имагинарном и непостојећом.

У првој групи испитаници пореде границу током ратног и послератног периода, која се неколико пута мењала. Док је за време оружаних сукоба линија поделе била у урбаном делу Сарајева (насеље Грбавица у општини Ново Сарајево), после рата је “померена” јер су њом “трговале” политичке елите свих зараћених страна. Исти случај је и са насељем Добриња, у коме је након међународне арбитраже из 2001. године дошло до измене положаја граничне линије, смештене на сам руб

насеља, након чега јавни простор све више почиње да поприма другачију симболику у два града (Jansen 2013: 23-36). Због тога се у казивањима најчешће изражавају осећаји горчине, срџбе и беспомоћности због пресељења једног народа из града, у коме је вековима чинио значајан политички, економски и културни фактор, на “ледину” у коме је почео да зида “нови град из ината”. Некима се садашњи назив града не допада јер мисле да је требао да остане Српско Сарајево или буде Катера, према средњовековном утврђењу које је ту постојало (Mrgić 2016: 169). С друге стране, сматра се да граница није препрека у савременом добу, као што није била ни у доба рата, посебно у руралним деловима на територији општина (Источни) Стари Град. Људи раде у истим државним и приватним фирмама, сарађују на пољу културе, музике и спорта, али свако треба живети “у свом граду”, како не би поново долазило до “хапшења и убијања” као током рата. Испитаници примећују да је у Сарајеву изграђен велики број џамија за кратко време у последње две деценије, што није случај у Источном Сарајеву, где су поједине цркве биле изграђене и пре рата. Натписи улица се разликују у оба града, плави у претежно српском, односно зелени у претежно бошњачком, при чему се други тумаче као “провокација”. Знакови са натписима који означавају почетке два ентитета треба да постоје јер “никоме не сметају”, као и заставе, од којих једна представља српски народ, док је друга “наметнута” свим народима. Неки сматрају и да би љиљани (кринови) властеоске породице Котроманић из средњег века требало да се нађу на црвено-плаво-белој тробојци. Граница дели “два свијета”, у коме се у једном жене “забрађују”, мушкарци пуше наргилу и не постоји слобода говора, као што је то био случај пре рата. Међутим, док становници “доњег” дела града (Источно Ново Сарајево и Источна Илиџа), територијално повезаног са Сарајевом граде свој идентитет у односу на границу, људи у “горњем” делу града (Пале, Романија) наглашавају посебност у односу на Сарајевско поље, мада им је свима заједнички позитиван однос према горепоменути симболима.

Друга група саговорника сматра да граница која дели поједина насеља, као што су Добриња и Враца, није постала препрека људима у свакодневном животу. Као у претходној групи, и овде су мишљења различита у односу на нечију локацију живљења. Док становници Источног Новог Сарајева и Источне Илиџе сматрају да су територијално повезани са Сарајевом и да је то “географски један град” кога раздваја линија на два дела, популација Пала мисли да су у питању два града подељена између себе која се “додирјују”. Искуство живљења на Палама показује грађење локалног, месног идентитета у односу на друге општине из исте урбане зоне, условљеног географским положајем места описаног као “независан, планински, туристички град”, те наглашавањем етничког идентитета, за разлику од две општине у Сарајевском пољу, чији становници “лабавије” доживљавају своју етничку припадност. Штавише, становници две поменуте општине своју припадност виде према Источном Сарајеву, али не и у случају својих суграђана са Пала, Сокоца или из Трнова, предвиђајући да ће у будућности садашња територијално-административна подела са Сарајевом бити превазиђена. Могуће је такође пратити и временски аспект поређења ратног и послератног времена, где се наглашава да је у граница

“нацртана неправедно”, како би временом Срби били “приморани” да у Сарајеву траже посао, будући да на територији коју су контролисали привреда није развијана после ратних сукоба. У случају да је линија поделе остала везана за то “гдје се која војска затекла”, стање ствари би било другачије данас. Послератна обнова и архитектура се примећују као разлике између два града, јер у Сарајеву може да се види пуно оштећених зграда, док је у Источном Сарајеву претежно заступљена новоградња. Исто тако, џамије су учесталије у првом граду, за разлику од другог који има мање цркава. Међутим, уочава се да је за саговорнике из ове групе сарајевска понуда “богатија” у контексту тржних центара, локала као што су кафићи, ресторани и посластичарнице, културних догађаја и образовних институција. С друге стране, тржиште некретнина је повољније у Источном Сарајеву, а многи локали све чешће бивају посећени и од стране Сарајлија, као и планине Требевић и Јахорина.

У трећој групи испитаника преовлађују ставови и размишљања у вези са границом као “вештачком творевином”, која је на неким местима отежала живот. Иако знају куда се простире, саговорници сматрају да се она заправо налази само “у главама људи”. Пример баналности линије разграничења читава се у насељу Добриња, где тамошњи становници добијају рачуне за воду из Источног Сарајева, док се снабдевање струјом врши од Сарајева. У Трнову је исти случај јер се граница простире дуж насеља, па тако постоје Општина Трново-РС и Општина Трново-ФБиХ, чије су локалне власти, а не само становници, затражили да се ова подела учини “лабавијом”. Овакав захтев био је проузрокован великим одливом становништва, присутним и данас, а крајњи циљ био је жеља да се Трново учини мањим дистриктом, као што је то случај са Брчком. У овом граду и околини створена је територијална јединица која није потчињена ни једном ентитету, већ директно држави (Bieber 2005: 426). Дакле, локални, месни идентитет гради се у односу на целокупно насеље и етницитет, а не један његов део, тј. географско подручје које је одељено од Сарајевског поља у коме се налазе Источно Ново Сарајево и Источна Илица, те Романије на којој су смештене општине Пале, Соколац и Источни Стари Град. Популација у “доњем” делу града, територијално повезаним са Сарајевом, има другачије конципиран етнички идентитет у односу на становнике “горњег” дела. Грађење тог идентитета врши се кроз наглашавање српског утицаја у Сарајеву и уопште Сарајевском пољу кроз историју на пољу културе и привреде, на коме се данас налази јединствена урбана територија. Тиме се и локални (источно)сарајевски идентитет гради у односу на простор, али не и границу, која се сматра премошћеном у домену економије, културе, образовања и туризма. Неке од фирми почињу нпр. да се премештају из Сарајева у Источно Сарајево због повољније пореске политике. Општине Источно Ново Сарајево и Источна Илица, уз општине Илица, Вогошћа и Град Сарајево (Стари Град, Центар, Ново Сарајево, Нови Град), перципирају се такође као део једне урбане зоне, док су Хаџићи и Илијаш, уз Трново и помену-те општине на Романији (Пале, Соколац и Источни Стари Град) “засебне цјелине”.

Идентитет у Мостару

Етнографски примери из Мостара такође се односе на ставове, размишљања и понашања испитаника по питању простора и тога како он утиче на изградњу идентитета. Испитано је 55 саговорника, од чега 1 на територији Општине Источни Мостар, делу предратне Општине Мостар који је након Дејтонског споразума 1995. године припао Републици Српској. Оно што се називало мостарском општином пре рата, данас се назива Градом Мостаром, у коме према последњем попису из 2013. године живи 106 000 становника, од чега 48% Хрвата, 44% Бошњака и 4% Срба (Popis 2013). Попис из 1991. године наводи цифру од укупно 126 000 становника, од чега 35% Муслимана, 34% Хрвата, 19% Срба и 12% Југословена (Bollens 2007: 170-171). Детаљније о развоју територијално-административне организације у граду на Неретви писано је у другим радовима (Дражета 2019б, 2019в). Укратко речено, у Мостару се за време рата 1992–1994. године усталила линија фронта која је и после сукоба остала да буде најпре формална, а затим неформална симболичка граница. Иако је град стављен под међународни протекторат као јединствен, у пракси су заправо постојала два града све до 2004, када је извршено уједињење у домину градске управе и органа локалних власти, док је раздвојеност опстала на плану јавних предузећа и политичко-идеолошке и симболичке борбе око јавног простора (Gunzburger Макаш 2007: 355-409). Од делова предратне Општине Мостар, која је након рата постала Град Мостар, образована је Општина Српски (касније Источни) Мостар (Raos 2010: 9) у којој живи 257 становника у три села, Зијемља, Кокорина и Камена, а у првом се налази седиште општине (R. D. 2017, Car 2012). Будући да је у овој јединици локалне самоуправе спроведен само један интервју, грађа добијена путем њега сврстана је са исказима испитаника из Мостара, који се могу поделити у три групе ставова, размишљања и понашања. Прва група испитаника сматра да симболичка граница (бивша ратна линија) постоји, да је град подељен на два дела, али да они као појединци у граду “нормално” функционишу. У другој групи саговорници су мишљења да симболичка граница постоји и да је град до одређеног нивоа подељен, али да то не представља никакву препреку у свакодневном животу. Трећа група испитаника зна куда се симболичка граница простире, али не мисли да је град подељен, већ да се таква слика углавном пласира преко медија, што не значи да одређене разлике између два дела града не постоје.

У првој групи саговорници симболичку границу посматрају као нешто што заиста постоји, знајући куда се простире дуж реке Неретве, Шантићеве улице и Булевара, као и у осталим околним подручјима северно и јужно од града. Она не дели два већинска народа, Хрвате и Бошњаке, већ и делове града са различитим степеном урбаног и економског развоја. Један део испитаника воли да истакне како је десна обала Неретве (“западни дио”) у потпуности прилагођена животу “по мјери човјека” јер поседује све услужне делатности (тржне центре, ресторане, кафиће), уређена стамбена насеља, културне, образовне и друге институције. Такође се истиче да је економски стандард виши у односу на леву обалу Неретве (“источни дио”) у којој је присутна оријентална стара градња, већи број дамија, лошија

инфраструктура и “запуштеност” фасада. Понуда кафића и ресторана је мања и усмерена само на туристе, продавнице нису толико снабдевене и посао се теже моће наћи. Иако већина не би волела да је њихов град подељен, наводе да он то у пракси јесте због наведених ставки, али и “дуплих” институција (јавних предузећа). Упркос томе, етнички идентитет се гради у односу на симболичку границу која “чува наше”, мада се она прелази ради ноћних излазака, обиласка културно-историјског наслеђа или обављања неких административних послова. С друге стране, остатак испитаника сматра да је политичко-идеолошко обележавање јавног простора “погрешно”, са заставама које не означавају сва три народа у БиХ, наглашеним религијским симболима (крст на брду Хум или звоник Фрањевачког самостана) и спорним називима улица (Radović 2013). За одржавање симболичке границе и “половично” уједињење се криви међународна заједница, локални политичари и друге интересне групе, чији је главни циљ био увећање капитала у “њиховим” институцијама, а не стварање заједничких. Без обзира на то што се вербално наглашава како подела не постоји јер је граница физички невидљива, испитаници у даљим разговорима показују да знају куда се она протеже, будући да је током рата била линија фронта, чиме свој етнички идентитет везују управо за простор. Међутим, посреди је и грађење локалног, “источностарског” поистовећивања са градом, попут оног из доба социјализма, додуше тада усмереног на цео град (D’Alessio 2013: 462), на супрот сличном “западностарском” идентитету код првог дела испитаника. Код оба се урбани простор повезује са етницитетом, који се код првог изједначава са регионалном босанско-херцеговачком припадношћу. Економски преласци симболичке границе су присутни и код другог дела интервјусаних људи, као и став да је разлика између два дела града у архитектури ствар различитог урбаног развоја, јер је “источни дио” саграђен у османско доба, а “западни” за време социјализма.

Друга група испитаника сматра да симболичка граница постоји и да је подела до одређеног нивоа присутна, што не омета свакодневне активности, будући да они време проводе “по цијелом граду”. Код једног дела саговорника јавља се двоумљење око тога је ли град подељен или није, у којим доменима то може бити видљиво, а у којим не и сл. То што не постоје званични контролни пунктови или царина на улазу из једног дела града у други, као што се наводи да је пример у Белфасту, одмах показује колико је ситуација “нормалнија”. До међуетничке интеракције и комуникације долази сваки дан, не само на радном месту већ и током провођења слободног времена код “обичног народа”. Исти је случај и са политичарима, мада се њима “исплати” да линију поделе одржавају видљивом у домену политичко-идеолошке и симболичке борбе над јавним простором, те су тако називи улица црвени уз заставе хрватског народа у БиХ (Херцег-Босне) у претежно хрватском, односно плави у претежно бошњачком делу града, заједно са заставама државе БиХ. Без обзира на тај аспект и постојање “дуплих” институција (телекомуникације, електропривреда, водовод, пошта, комунална предузећа), постоји економска и културна сарадња, слободна циркулација људи и јединствена градска управа (суд, пореска управа, пензиони фонд). У другим “право подијељеним” градовима то се уопште не може замислити, док се у Мостару из године у годину

повећава сарадња на свим нивоима. Други део испитаника из ове групе мисли да су људи управо ти који поништавају постојање симболичке границе, чија је сврха само “расподела новца од стране моћника”. Одржавањем двојних јавних комуналних предузећа вођство ниједног од два већинска народа не жели да се одрекне својих привилегија. Велика “страначка машинерија” ради у тим фирмама, заузврат показујући верност на сваким изборима према некој од две владајуће локалне политичке опције. Међутим, то што на симболичком нивоу постоје поменуте разлике између два дела града не значи пуно већини Мостараца, мада постоје они који не желе да прелазе линију поделе из страха или нелагоде. Медијска слика о томе је пренаглашена, пошто се издвајају некада шире распрострањени примери сукоба навијачких група два највећа фудбалска клуба “Вележ” и “Зрињски”, о чему је већ писано (Kate 2014, Mills 2010). Инциденти на невидљивој линији, која дели један део града од другог, догађају се све мање из године у годину, док спортски клубови и удружења настоје да појачају сарадњу под покровитељством заједничког спортског савеза на нивоу града. Ипак, постоји мишљење да ће симболичка граница још дуго да опстаје не само “одозго” већ и “одоздо”. Људи који су пре рата живели у једном, а сада живе у другом делу града, себе сматрају “сигурним” уколико се налазе “на своме”, уз оне чије је окружење развило страх од Другог.

У трећој групи испитаника преовлађују ставови, размишљања и понашања који показују да симболичка граница за испитанике не постоји, иако знају куда се она простире. Таква се слика углавном пласира преко медија,² мада се не може рећи да разлике између два дела града не постоје, већ да одређени људи линију поделе “у главама пројектују сваки дан”. Многи су негодовали и на моје истраживање у коме сам наводно желео да “провучем тезу” о подељеном граду, наглашавајући да је Мостар заправо “једини мултикултурни град у БиХ”, због чега “испашта” у периоду после рата. Сви други градови и крајеви земље су (п)остали моноетнички, док је у граду на Неретви политичка, економска и културна сарадња на завидном нивоу. Двојност институција објашњена је тиме што у Федерацији БиХ још од њеног оснивања 1994. године постоји тако конципирана расподела буџетских средстава, због чега не треба да чуди како је то видљиво у једином мултинационалном граду. Урбани развој кроз историју објашњен је као нешто што је условило постојање старог и новог дела града. И да се ратни сукоби нису догодили, данас би била иста ситуација, где неко из старог, “османског” дела не мора да иде у нови, “социјалистички” део, јер “код себе има све што му треба”, а исто важи и обрнуто. Док је “лева” (источна) обала Неретве културно-историјско и туристичко средиште града, “десна” (западна) обала се у већој мери развила као “град за себе” са богатим комерцијалним и културним садржајима. Локални идентитет није у супротности са етничким, јер се у исто време њихови градивни елементи могу схватати као део једног корпуса наслеђа. Ови наводи везани су за први део испитаника, док је занимљиво рећи да међу другим делом нема оних који би припадали трећој

² О анализи таквих критичких медијских приказа подељених градова је писано у другом раду (Дражета 2018).

групи, која симболичку границу у оквиру града сматра у потпуности непостојећом и имагинарном.

Закључак

На основу двогодишњег теренског истраживања, уочено је да људи у Сарајеву и Мостару према (симболичкој) граници не гаје исти однос, због чега је и учињена категоризација на основу прикупљене етнографске грађе. Аналитички осврт на основу те грађе показао је како изгледају процеси грађења идентитета међу становницима Сарајева и Мостара у савременом периоду. Идентитет се посматрао као релациона категорија у односу на простор на коме различите групације живе, што је испитано путем ставова, размишљања и понашања њихових чланова у контексту међуетничких и унутарлокалних односа. Стога рад представља одређени допринос из области етнологије и антропологије у Босни и Херцеговини, те може служити као основа за наредна проучавања.

У Сарајеву и Источном Сарајеву, они код којих постоји слабије изражена етничка припадност своје исказе у већој мери везују за локални (урбани) или регионални идентитет. Ово је случај код једног дела сарајевске и источносарајевске популације, мада не и код грађења локалног, месног идентитета код другог дела становника Источног Сарајева, јер је он у тесној вези са етницитетом. Утврђено је да релациони карактер идентитета, поред економских и свакодневних интеракција, може бити присутан на плану идентификације у одређеном физичком простору кроз негирање поделе, већински међу Сарајлијама. Код становника Источног Сарајева, то је случај у мањој мери јер се поистовећивање већински врши са физичком околином, тј. прихватањем поделе.

У Мостару се симболичка граница увелико превазилази на економском плану, док је на друштвеном и културном исти случај, само у мањој мери. Међутим, појединим групацијама граница пружа “сигурност” и заштиту сопственог етничког (у неким случајевима и урбаног) идентитета, а одобрава се политичко-идеолошким уређењем јавног простора. С друге стране, линија поделе је за друге скупине људи “изазов” који треба превазићи, а различита симболика у два дела града “бесмислица”. Етнички није у колизији са локалним, урбаним идентитетом, заснованим делимично на предратним премисама о “братству и јединству” свих нација. Међутим, урбани идентитет се може схватити и “половично”, тј. у односу на један део града, са чиме је повезан снажан осећај етничке (регионалне) припадности.

Литература

Вучинић-Нешкових, Весна (2013), Методологија теренског истраживања у антропологији, Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.

- Дражета, Богдан (2018), “Критички прикази етничке подељености градова Босне и Херцеговине у електронским медијима”, Етнолошко-антрополошке свеске, н.с. 18/29, 77-104.
- Дражета, Богдан (2019а), “Унутаргрупне поделе међу Србима на подручју Града Источног Сарајева након грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992–1995. године”, *Antropologija* 19/1, 141-167.
- Дражета, Богдан Д. (2019б), Проблеми идентификације у (не)формално подељеним градовима у Босни и Херцеговини: компаративна анализа идентификацијских процеса у Мостару и Сарајеву, докторска дисертација, Универзитет у Београду.
- Дражета, Богдан (2019в), “Срби као интегративни фактор Града Мостара”, Видослов 26 (76), 97-113.
- Златановић, Сања (2010), “Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима”, Гласник Етнографског института САНУ LVIII (1), 129-139.
- Петровић, Едит (1988), “Приступ проучавању етничког идентитета: на примеру црногорских колониста у Војводини”, Етнолошке свеске 9, 65-72.
- Aquilué, Inés, Roca, Estanislao (2016), “Urban development after the Bosnian War: The division of Sarajevo’s territory and the construction of East Sarajevo”, *Cities* 58, 152-163.
- Barth, Frederik (1969), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen – Oslo – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bassi, Elena (2015), “Divided Sarajevo: space management, urban landscape and spatial practices across the boundary”, *Europa Regional* 22, 101-113.
- Bieber, Florian (2005), “Local Institutional Engineering: A Tale of Two Cities, Mostar and Brčko”, *International Peacekeeping* 12 (3), 420-433.
- Bollens, Scot A. (2007), *Cities, Nationalism and Democratization*, London – New York: Routledge.
- D’Alessio, Vanni (2013), “Divided and Contested Cities in Modern European History. The Example of Mostar, Bosnia-Herzegovina”, у: Rutar, Sabine (ur.) *Beyond the Balkan: Toward an Inclusive History of Southeastern Europe*, Zürich – Münster: Lit Verlag, 451-480.
- Donnan, Hastings, Wilson, Thomas M. (1999), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford: Berg.
- Eriksen, Tomas Hilen (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: XX vek.
- Gorunović, Gordana (2006), “Pseudomarksizam i protofunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović”, Етноантрополошки проблеми, н. с. 1 (2), 185-208.
- Gunzburger Makaš, Emily (2007), *Representing Competing Identities in Postwar Mostar*, докторска дисертација, Cornell University.
- Jansen, Stef (2013), “People and things in the ethnography of borders: materialising the division of Sarajevo”, *Social Anthropology / Anthropologie Sociale* 21 (1), 23-37.
- Kate, Emily (2014), *The War of Positions: Football in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina*, докторска дисертација, Brunel University.
- Lukić Tanović, Mariana, Golijanin, Jelena, Grmusa, Milka (2014), “The impact of relief on the distribution of the population in the area of East Sarajevo”, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5 (22), 176-183.
- Mills, Richard (2010), “Velež Mostar Football Club and the Demise of ‘Brotherhood and Unity’ in Yugoslavia, 1922–2009”, *Europe-Asia Studies* 62/7, 1107-1133.

- Mrgić, Jelena (2016), "The Center of the Periphery. The Land of Bosnia in the Heart of Bosnia", u: Stanković, Vlada (ur.) *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, Lanham, MD: Lexington Books, 155-170.
- Mutabdzija, Goran (2016), "Sarajevo – Romanija Region: A Fluid Space between the Rural and Urban", *European Countryside* 8 (3), 296-303.
- Nedeljković, Saša (2007), Čast, krv i suze: ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma, Beograd: Zlatni zmaj – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Piquard, Briggite, Grinsted, Annette (2009), "Cities and Crises", u: Day, Dennis, Grinsted, Annette, Piquard, Brigitte, Zammit, David (ur.) *Cities and Crises*, Bilbao: University of Deusto, 13-21.
- Radović, Srđan (2013), *Grad kao tekst*, Beograd: XX vek.
- Raos, Višeslav (2010), "Politike teritorijalnosti u BiH", *Političke analize* 1 (4), 6-10.
- Sell, Louis (1999), "The Serb Flight from Sarajevo: Dayton's First Failure", *European Politics and Societies* 14 (1), 179-202.
- Silver, Hilary (2010), "Divided Cities in the Middle East", *City and Community* 9 (4), 345-357.
- Teftedarija, Andrea (2007), *Who killed Sarajevo Spirit? Structure, agency, nationalism and the case of Sarajevo*, master rad, University of Amsterdam.

ИЗВОРИ

- Car, Ivor (2012), "Reportaža: Lupiga u 'srpskom' Mostaru, jednoj od najsiromašnijih općina na Balkanu", *Lupiga*, 16. 12. 2012. Dostupno na: <https://lupiga.com/vijesti/reportaza-lupiga-u-srpskom-mostaru-jednoj-od-najsiromasnijih-opcina-na-balkanu> (pristupljeno 8. 4. 2020).
- D., R. (2017), "U zagrljaju planine Velež jedna je od najmanjih općina u BiH", *Klix*, 18. 6. 2017. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-zagrljaju-planine-velez-jedna-je-od-najmanjih-opcina-u-bih/170615004> (pristupljeno 8. 4. 2020).
- Popis (2013), *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*. Dostupno na: <http://popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf> (pristupljeno 7. 4. 2020).

Ethnological and Anthropological View of Identity in Sarajevo and Mostar

Summary

This paper provides an ethnological and anthropological view of identity in Sarajevo and Mostar, based on contemporary fieldwork research conducted between 2017 and 2019. Identity will be observed as a relational category in regard to the space in which different groups live, which has been examined through their members' attitudes, thinking and behavior in the context of inter-ethnic and intra-urban relations. Methods of observation, participant observation, unstructured and structured interviews, survey on demographic and socio-economic profile of informants and fieldwork diary were used. The analytical review of the collected ethnographic data was made, which shows how the identity building process among the inhabitants of Sarajevo and Mostar look like in the contemporary period. Therefore, the paper represents a certain contribution in the field of ethnology and anthropology in Bosnia and Herzegovina, and can serve as a basis for further studies.

Key words: Ethnology and Anthropology, fieldwork research, identity, Sarajevo, Mostar, Bosnia and Herzegovina